

Тетяна ШЕВЧЕНКО, д-р філол. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-8118-9663

e-mail: shtn75@ukr.net; rada.k41.051.10@onu.edu.ua

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
Одеса, Україна

"МОЯ ШЕВЧЕНКІВСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ" Л. УШКАЛОВА ЯК ФОРМАТ ЗБІРКИ ЕСЕЇВ

Вступ. *"Моя шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання"* Л. Ушкалова – особливий літературний проєкт, який містить ознаки енциклопедичного твору та збірки есеїв. Ця книга практично не була об'єктом наукового осмислення, однак приваблює літературознавців з погляду форматної організації та жанрових особливостей. Мета статті – аналіз книги Л. Ушкалова і з погляду авторської методики персоналізації Т. Шевченка, і з погляду самопрезентації самого автора цього твору у форматі нових художніх практик.

Методи. У науковій праці було використано комплексну методологію: застосовано біографічний, герменевтичний, структурний підходи.

Результати. Виявлено, що *"Моя шевченківська енциклопедія"* є яскравим прикладом збірки есеїв (авторського лексикону) як продуктивної художньої практики в сучасній українській літературі, прикметним своєю креативністю. За багатьма ознаками ця книга є збіркою есеїв як ментативних творів, укладених автором у цілісність. Однак тут твори згруповано за алфавітом і присвячені одній постаті. Єдальною субстанцією всіх цих статей-есеїв виступає сам автор. Усі тексти колекції позначені підкресленою авторською присутністю. Про що б не писав митець, він пише передусім про себе. У текстах про Т. Шевченка описані предмети, явища, поняття, події, котрі, звісно, є важливими, однак не менш важливою є їх місце у житті і свідомості самого есеїста. Тут передовсім важливі не історії, ситуації, пов'язані з авторською інтерпретацією, а їх ментативна презентація, не власне творчість Т. Шевченка, а її індивідуально-авторське витлумачення, не образ митця, а його художня інкрустація, опрідмечена в образах і образах-поняттях Л. Ушкаловим.

Висновки. *Цінність такого твору подвійна: і з погляду авторської методики персоналізації Т. Шевченка, і з погляду самопрезентації автора цього твору у нових художніх практиках.*

Ключові слова: *збірка, есей, енциклопедія, лексикон, Л. Ушкалов, Т. Шевченко, самоідентифікація, рефлексія.*

Вступ

Есеїстична творчість, як свідчить літературний процес останніх кількох десятиліть, стала вагомим частиним шевченкіани сучасності. Письменницька есеїстика, прикметна художньо-рефлексивними техніками і практиками, торкається різних сторін буття, проте практично кожен митець-есеїст, котрий видає власні колекції цих ментативних творів, тою чи тою мірою пише про Т. Шевченка. Це стосується як представників старшого покоління митців незалежної України (Є. Сверстюк, А. Погрібний, Р. Іваничук), так і тих, хто сформував обличчя сучасної української літератури (Ю. Андрухович, О. Забужко, В. Неборак, М. Рябчук, І. Андрусяк, І. Ципердюк, С. Процюк тощо). Стосується це і представників наймолодшої когорти письменників ("День" А. Любки, "Мі(мімі)й Шевченко" Я. Винницької). Ось лише окремі есеї-портрети про Т. Шевченка митців сучасності: "Шевченко як свобода" (збірка "Канатоходці"), "Медіум Тарас" (збірка "Гіркий світ, солодкий світ") С. Процюка, "Ближче до тексту" (збірка "Дезорієнтація на місцевості"), "Shevchenko is OK" (збірка "Диявол ховається в сирі") Ю. Андруховича, "Шлях до Шевченка" (збірка "Наодинці з літературою") Є. Барана, "Шевченко і «поклонники»" (збірка "Дуби і леви") І. Андрусяка, "Гайдамаки-2014" (збірка "Лексикон А. Г.") В. Неборака, "Тарас" (збірка "Подорож крізь туман") І. Ципердюка, "Абсолютний Шевченко" (збірка "Жорстокість існування") Г. Пагутяк, "Два Шевченки" (збірка "Каміння й Сізіф") М. Рябчука, "В очікуванні Вашингтона" (збірка "Тексти 90-х: герої та персонажі") І. Бондаря-Терещенка, "Мій Шевченко" (збірка "Антропос і Бібліон") І. Лучука, "Співець людського щастя", "Адам у райському саду" (збірка "Що таке українська література" Л. Ушкалова, "День" (збірка

"Саудаде") А. Любки, "Прощаючись із Шевченком. Зустрічаючи Шевченка" (збірка "Спорудження мосту") К. Москальця тощо). Принагідно також варто згадати відомих авторів, які не включили есей про Т. Шевченка у свої колекції, проте надрукували одноосібні твори на різних медіаплатформах ("Зерна правди" О. Бойченка, "Думи мої, думи мої" А. Содомори, "Мі(мімі)й Шевченко" Я. Винницької). У цьому контексті варто також згадати колективну збірку "Мій Шевченко" М. Гримич, Л. Дереша, Є. Кононенко, А. Куркова та Ю. Макарова, яка побачила світ до 200-ліття з дня народження митця. Посутнім доповненням названої шевченкіани може бути й література нон-фікшн, таке собі "популярне літературознавство" (В. Діброва), яке демонструє неакадемічний підхід в оцінці творчості Т. Шевченка, дотичний до винятково авторських рефлексій есеїстичного письма: "Шевченко зблизька" В. Панченка, "Шевченко невпізнаний" П. Кралюка, "Свіжим оком: Шевченко для сучасного читача" В. Діброви, "Живий Шевченко" Д. Чуба. Так, зокрема, у передмові до праці В. Діброви читаємо: "Я одразу включив твори, які зараз найбільше промовляють до мене. Тобто йшлося винятково про особисті уподобання, якими я хотів поділитися" (Діброва, 2021, с. 13).

У цьому сенсі "Моя шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання" Л. Ушкалова також приваблює сучасного читача винятково авторським підходом до осмислення творчості Т. Шевченка, його ролі і значення як для української культури, так і для індивідуальної наукової траєкторії самого Л. Ушкалова як історика літератури, читача, українця. Книга стала наслідком тривалого вивчення й осмислення творчості Кобзаря; твори митця, часто зовсім нехрестоматійні, сформували у дослідника власний асоціативний ряд, що утворив певну систему знаків, здатних нести узагальнювальні властивості, котрі автор оформив у майже 300 статей-есеїв і згрупував за абетковим принципом.

Метою нашої статті є аналіз книги Л. Ушкалова і з погляду авторської методики персоналізації Т. Шевченка, і з погляду самопрезентації самого автора цього твору у форматі нових художніх практик.

Огляд літератури. Книга стала наслідком тривалого вивчення й осмислення творчості Кобзаря; твори митця, часто зовсім нехрестоматійні, сформували у дослідника власний асоціативний ряд, що утворив певну систему знаків, здатних нести узагальнювальні властивості, котрі автор оформив у 270 статей-есеїв і згрупував за абетковим принципом. Відтак утворилася збірка есеїв – авторська енциклопедія ("приватний словник" (Коцарев, 2010, 55), "словник в есе" (Коцарев, 2010, 23), "особистий словник" (Коцарев, 2011, 241) цікава як представленим фактажем про життя, творчість, вшанування пам'яті Тараса Шевченка ("За сім років свого перебування в Новопетровському укріпленні поет не написав жодного віршованого рядка. Він уже почав був думати, що помер для поезії" (Ушкалов, 2014, с. 104), подекуди нестандартним аналізом його творів ("Інцест є лейтмотивом і поеми «Сотник»" (Ушкалов, 2014, с. 221), так і привідкриттям творчого "я" самого автора, який, пишучи про Т. Шевченка, створює також власний образ, або ж, іншими словами, ділиться власним досвідом самопізнання в есеїстичний спосіб, а постать Кобзаря стає призмою, мірилом, тлом, фундаментом цього самопізнання ("Я – не сентиментальний чоловік. Може, це тому, що в моїх жилах тече кров ушкалів, а то були такі люди, що їх не без підстав побоювались навіть відчайдухи-запорожці, які, здається, нікого на світі не боялись" (Ушкалов, 2014, с. 441); "Однією з найважливіших прикмет моєї доброї старої України була повага до школи. І таку любов Шевченкові Гетьманщину, і мій рідний Слобідський край вкривала свого часу густа мережа шкіл" (Ушкалов, 2014, с. 575). Відтак сплетіння дискурсів, представлених у цій книзі, дало підстави Я. Голобородькові назвати цю книгу "інтелектуальним вінтажем", побачити в ній актуальну фактологію, сучасну стильову культуру, динамічну естетичну аксіологію, оригінальний концептуальний драфт. "Оце і є справжній вінтаж. Хоча, мабуть, варто мовити точніше, – справжній інтелектуальний вінтаж" (Голобородько, 2023), – підсумовує науковець.

Методи

У науковій праці було використано комплексну методологію: застосовано біографічний, герменевтичний, структурний підходи.

Результати

Книга систематизована за алфавітним принципом, котрий структурує різноманітний матеріал у сукупність, систематизує, оцінює книгу в єдність. Ю. Андрухович, сам автор кількох есеїстичних лексиконів, у передмові до книги "Абетка", котра також є авторською збіркою есеїв про епоху другої половини ХХ століття Ч. Мілоша, так характеризує алфавітний принцип укладання есеїстичної колекції: "З усіх можливих систем координат абетка є для письменника найріднішою. Людина, що від природи бачить світ перш усього описаним словами і складеним за допомогою літер, знаходить в абетці свою найнадійнішу і чи не єдину опору. Єдино можливий порядок розташування знаків надає їм, знакам, ваги символів. Абетка є цілісною й до кінця заповненою даністю" (Андрухович, 2010, с. 3).

У "Моїй шевченківській енциклопедії" Л. Ушкалов у форматі від "Автопортрета" до "Янгола" розглядає Шевченка як поета, художника, громадянина, українця в широкому контексті української та світової культури. А ще, уважно вдивляючись в образ митця, він прагне описати свій власний духовний досвід, який уже без Шевченкового наповнення неможливий апіорі. Шевченкове занурення у власне "я" є способом авторської ідентифікації, таким собі складанням іспиту на українськість і філологічність. Саме завдяки есеїстичній формі подання матеріалу Л. Ушкалов засвідчує важливість зміщення акцентів у сприйнятті "незбагненого апостола" в бік особистісної рефлексії, потребу постійного оновлення цього базового ідентитету, його переосмислення в контексті української ментальності та реалій сьогодення. Л. Ушкалов, у стилі Ю. Андруховича ("Близько до тексту", творить всебічний портрет Т. Шевченка як людини "із живим людським обличчям" (Ушкалов, 2014, с. 207), хіба що робить він це за допомогою літературознавчого, психологічного, філософського, культурологічного інструментарію у багатьох

творах багатокомпонентної книги, презентуючи різні аспекти Шевченкового "прояву людського в людині" (Ушкалов, 2014, с. 208).

Отже, Л. Ушкалов, аби створити всебічний образ Т. Шевченка, обирає не формат звичної для себе монографії, не збірник статей, не просто збірку есеїв: він зупиняється на варіанті авторської енциклопедії, власного лексикону, який уже був заявлений у сучасній українській літературі книгами на кшталт "Лексикон інтимних міст" Ю. Андруховича чи "Лексикон А. Г." В. Неборака. Проте якщо Ю. Андрухович пропонує 111 есеїв про різні міста, які йому довелося відвідати, В. Неборак створює есеїстичні портрети митців минулого й сьогодення, то Л. Ушкалов зосереджується на одній постаті, яку всебічно інтерпретує в есеїстичний спосіб, іншими словами – максимально широко й всеохопно аналізує твори Кобзаря, відшукує цікаві факти його біографії, переповідає про його смаки, вподобання, погляди, звертає увагу на другорядні, на перший погляд, деталі, ділиться власними міркуваннями з приводу маловідомих аспектів буття Т. Шевченка як художника і поета, інтерпретації його спадщини в сьогоденні. Наприклад: "Тонкі губи персонажа [віолончеліста Тараса Федоровича з повісті "Музикант"] свідчать про його стриманість у проявах почуттів, а разом про неабияку емоційність, можливо, навіть нервовість. Вони свідчать також про те, що людина сумнівається в собі, що вона здатна на щире дружбу й любов. Якби не тінь доброї посмішки, тонкі губи були б і прикметою холодного розуму (Ушкалов, 2014, с. 151).

З погляду композиції "Моя шевченківська енциклопедія" Л. Ушкалова дійсно нагадує традиційну довідкову працю, що "вирізняються повнотою, вичерпністю, максимальною інформативністю текстового контенту, всебічністю фактів, оцінок, ознак тощо" (Березюк, Железняк та ін. (Редкол.), 2015, с. 5). Формальні ознаки проєкту наближують його до традиційних енциклопедичних видань. Назва книги – двочленний заголовок, книга містить анотацію, передмову, названу "Замість передмови", зміст-перелік статей, власне близько 300 статей, розміщених за абетковим принципом. Видавництво Канадського Інституту Українських Студій уналежило цей проєкт до наукових видань.

Науковою енциклопедією вважає цей проєкт і С. Лісіна, яка ставить його в один ряд із "Франківською енциклопедією", "Енциклопедією життя і творчості М. І. Костомарова (1817–1885)", "Шевченківським енциклопедичним словником Миколаївщини", "Полтавською шевченкіаною" та іншими подібними виданнями (Лісіна, 2021, с. 344).

Однак, на нашу думку, назвати науковим виданням цей твір можна з певною долею умовності. Будь-яка енциклопедія, як відомо, вирізняється точністю запропонованих у ній відомостей. Їм має бути властиві "об'єктивність (наявність лише об'єктивної інформації, відсутність суб'єктивних думок (упередженості), оцінок, прогнозів тощо, а також формулювань індивідуально-емоційного забарвлення); науковість (подання довідкового матеріалу на основі достовірних джерел, з перевіреною точністю викладених фактів); доступність (відповідність стилістичному оформленню тексту; відсутність ненаукового чи термінологічно перенасиченого стилю; обов'язкова наявність дефініцій); системність викладу інформації (всеосяжність, багатоаспектність, узагальненість)" (Березюк, Железняк та ін. (Редкол.), 2015, с. 5–6). Одразу варто зауважити: усім цим позиціям аналізований нами твір не відповідає, бо автор із самого початку поставив перед собою інші завдання. Той факт, що у назві твору окреслено "із досвіду самопізнання", одразу висуває питання про суб'єктивність як задекларовану практику створення всебічного образу Т. Шевченка, а формулювання індивідуально-емоційного забарвлення, використані в текстах, – про авторський метод рецепції творчості і рефлексії з її приводу. Науковість як прикмета енциклопедії у варіанті книги Л. Ушкалова також отримує нові грані смислу. Скрупульозність, уважність до деталей, використання контексту, демонстрація глибинного знання творчості Т. Шевченка – все це є в "Моїй шевченківській енциклопедії", проте автор, аналізуючи той чи той твір винятково у власній системі координат, щоразу наголошує, що це один із варіантів інтерпретації певного твору. Це його, автора, бачення хрестоматійних і нехрестоматійних творів Кобзаря. Через те у книзі Л. Ушкалова ми не знайдемо

покликань, відсилань, списків використаних джерел, традиційних для енциклопедичного твору. Хіба що незначні примітки – пояснення незрозумілих слів. При цьому це не заважає авторові рясно використовувати цитати як самого Т. Шевченка, так і інших видатних діячів сучасності й минулого. У такий спосіб цитата стає органічною частиною авторського мовлення, перетворюється на метапрагматичний компонент письма, стає вектором авторських рефлексій. Наприклад: "Що таке хитрість? Згадуваний Шевченком великий філософ Іммануїл Кант дав колись таку відповідь на це питання: "Хитрість – спосіб думання обмежених людей; вона дуже відрізняється від розуму, на який зовні схожа". Це десь те саме, що каже наша приказка: "Дурний, як ворона, а хитрий, як лис". Не знаю, чи дійсно хитрість – то "розум дурня", але вже напевно вона не має стосунку до правди, як би ту правду не розуміти, чи як природу речей, чи як вполчене Слово" (Ушкалов, 2014, с. 535–536).

Що ж до "термінологічно перенасиченого стилю" та "обов'язкової наявності дефініцій", властивих традиційним енциклопедіям, то цінність Ушкалової праці якраз у її *легкості*, граційності, *ненав'язливості*, багатстві саме на мовленнєві засоби, використанні авторських метафоричних дефініцій на кшталт "поетова хитрість? Безневинна гра, що дозволяє відчутти весь смак і пікантність життя, робить його яскравим і небуденним" (Березюк, Железняк та ін. (Редкол.), 2015, с. 537) чи "Хто такий апостол? «Благовіститель» євангельської правди, якої й досі нема на світі, – відповів би Шевченко" (Ушкалова, 2014, с. 32).

У вступі, названому "Замість передмови", Л. Ушкалов зазначає: "Не шукайте в ній [книзі] ані академічної манери письма, ані позитивістської об'єктивності, ані постмодерної деконструкції... Ця книга – спроба самопізнання. Казав же колись Іван Дзюба: «Шевченка розуміємо настільки, наскільки розуміємо себе». Не більше, але й не менше" (Ушкалов, 2014, с. 7). У цій преамбулі автор апелює до читача, окреслює в загальних рисах причини інтересу до поета, обґрунтовує, як презентуватиме власний тезаурус – перелік понять, тем, яким якраз і буде присвячено всю збірку-лексикон. Читач може

збагнути і разом із тим глибше зануритись у творчу лабораторію самого автора – письменника, літературознавця, освітянина, якого через новий формат відкриє для себе по-новому. У цій же частині автор окреслює, що пропонуються твори, орієнтовані на читача-інтелектуала, здатного до самоаналізу й формування власних опіній, відбувається своєрідне запрошення до власного до-осмислення чи ревізії розуміння постаті Т. Шевченка, здійснене автором.

Отже, сам лексикон нараховує понад 270 есеїв. Їх назви – лаконічні, складаються з одного слова, як у звичайній енциклопедії. Одні з них цілком очікувані для книги про Т. Шевченка: "Самотність", "Україна", "Сад", "Єретик", "Художник", "Свобода", "Біблія" тощо. Однак у більшості випадків – несподівані: "Фантазія", "Фантастика", "Фарба" тощо. Деякі – вкрай несподівані: "Гарем", "Китай", "Єрогліф", "Аравія". Окремі назви розчужують безпосередністю і практичністю: "Борщ", "Сало", "Ковбаса", "Чай", "Цукор" тощо. З усіх цих назв можна укласти авторський тезаурус, тобто особисті вподобання Л. Ушкалова, описані крізь дискурс Т. Шевченка. Більшість словникових статей в енциклопедії Л. Ушкалова інтригують, адже одразу включається уява та формується асоціативний ряд щодо дотичності цих понять до долі і спадщини Т. Шевченка і до творчості автора книги: "Міраж", "Мистецтво", "Тютюн", "Апостол", "Естетика", "Ексцентричність" тощо. Таких статей-есеїв більшість: у них автор ділиться власними опініями щодо заявлених понять, пропонує есеїстичний – часто альтернативний погляд на загалом прийнятні речі. Наприклад, у статті Л. Ушкалова "ХИТРІСТЬ" читаємо: "Не знаю, чи дійсно хитрість – то "розум дурня", але вже напевно вона не має стосунку до правди, як би ту правду не розуміти, чи як природу речей, чи як вочленене Слово" (Ушкалов, 2014, с. 535–536).

У всіх есеях книги автор, звісно, користується фактажем, цитує твори, проте фактажність, інтерпретація хрестоматійних фактів з життя Т. Шевченка – не самоціль літератора. Оцінювання, як і коментування, – важливий складник

есеїстичних текстів цієї авторської енциклопедії, проте не є єдиною комунікативною стратегією, адже вона наповнюється й елементами й коментування. "Пропонуючи власний погляд на щось, пов'язане з буттям Т. Шевченка, есеїст надає перевагу імпліцитному оцінюванню: у такий спосіб осмислюване явище не має прямих вербальних маркерів та інтерпретується на підставі аксіологічної картини світу, але це аж ніяк не заважає виділяти концептуальні смисли тексту. Процес міркування в есеях репрезентується часто як пропозиція парадоксу та його пояснення. Есеїстичне коментування провокує до співвіднесення авторської системи знань і цінностей із системою знань читача" (Шевченко, 2024, с. 191–192).

Проте головне для автора – його самоідентифікація, як і має бути в есеїстичному тексті. Самоідентифікація через осмислення явищ усього, що пов'язане із Т. Шевченком, – це, найперше, шлях Л. Ушкалова як есеїста до самого себе, до власного самовираження, визнання, ідентичності, буття як творчої особистості у теперішньому світі. Недаремно автор у назві уточнює: "із досвіду самопізнання". У такий спосіб він сприймає досвід як результат рефлексії, оформлений у слові, такої собі вербальної інтроспекції, закоріненої на постаті Кобзаря.

Тож про що б не писав автор у своїй енциклопедії, він найперше пише про себе, точніше про себе крізь зовнішню оптику шевченківського дискурсу. Ось у розділі "ФІЛОСОФІЯ" читаємо: "В юності я хотів стати філософом... Але знайомі казали, що на філософські факультети беруть передовсім членів компартії. Це мене насторожило... Ніколи не любив людей, які говорять одне, думають друге, а роблять третє... Словом, філософом я так-таки й не став. Але моя юнацька любов до філософії нікуди не зникла. Почасти вона всоталась у стиль мого життя, почасти – в мою улюблену філологію... А от Шевченкова філософія, здається, взагалі не гріла душу" (Ушкалов, 2014, с. 518). Відтак "Моя шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання" засвідчила, що майстерність автора полягає у вмінні відшукувати оригінальні інтерпретаційні ракурси для висвітлення хрестоматійних тем, віднаходити

маловідомі аспекти дискурсу, наприклад, шевченкового, а есеїстичні практики для цього пасують якнайкраще.

Зміст авторської енциклопедії можна згрупувати в певні блоки: "Шевченко і живопис", "Шевченко і фольклор", "Шевченко і поети-романтики", "Шевченко і Україна", "Шевченко і Росія", "Шевченко в побуті", "Шевченко в інтерпретаційному дискурсі", "Шевченко й освіта" тощо. Звісно, основне джерело осмислення – художня творчість митця. Л. Ушкалов, як не парадоксально, більшою мірою зосереджується на прозовій спадщині Т. Шевченка, інтерпретація поезій, поем послань також має місце, проте неозброєним оком видно авторські вподобання митця: він звертається до прозової творчості, котра, звісно, добре вивчена, проте набагато рідше стає об'єктом наукових обсервацій, ніж поетична. Поет відшукує в повістях Т. Шевченка цікаві деталі, маловідомі нюанси для осмислення, пропонуючи власне бачення їх інтенцій. Наприклад: "Згадаймо, щό наснилось оповідачу повісті «Прогулянка...»: піщаний берег моря, велетенська біла скеля, а з-за неї його слуга виводить «високого згорбленого, з білою, як сніг, бородою, сліпого старця в синьому жупані й у чорній високій смушевій шапці». То був кобзар" (Ушкалов, 2014, с. 570).

Цілісну картину про життя і творчість Кобзаря з цієї енциклопедії навряд чи можна укласти. Вона буде більшою мірою нагадувати клаптикову ковдру, такий собі набір елементів, фрагментів, скрепами яких виступає авторська свідомість митця. Тут головним є художньо-інтелектуальний досвід переживання різних аспектів буття, дотичних до Кобзаря, які її презентують чи з нею асоціюються. Важелями переживання цього досвіду постають соціокультурні, міфологічні, політичні, історичні, релігійні, етнічні чинники розуміння життя і творчості Т. Шевченка, котрі й формують ціннісну, смислову призму презентації думок, стають підставою їх ієрархії, засобом організації мислення, підґрунтям створення образів та есем, природа яких культурно-історична, міфологічна та індивідуально-екзистенційна водночас. Вони зрозумілі насамперед знавцям творчості генія українського народу, для

первинного знайомства з ним ця книга навряд чи пасує, адже представлені в енциклопедії статті є наслідком вторинного – індивідуально-авторського осмислення творчості митця, заґрунтованого на асоціаціях, на емпатії тощо. Первинне осмислення було традиційне – науково-академічне. Саме тому автор, науковець із багаторічним досвідом, уникає хитромудрої термінології у викладі, надаючи перевагу простій лексиці і метафоричній термінології. В окремих випадках він зовсім відмовляється від наукових інкрустацій і повністю поринає у світ асоціативного сприйняття творчості і осмислення його в такий спосіб, що природно для есеїстичного твору: "Фіолетовий вечірній Дніпро, котрий спершу тоне в урочистій тиші, а потім огортається звуками пісні, викликає в поета найвищі почуття. «Чудесний вечір! – вигукує він. – Чудесний край. І дивовижні пісні!» Що бринить у цих словах? Любов до рідного краю? Так. Ностальгія? Звісно. Але є тут щось іще глибше й пронизливіше. Якийсь «фіолетовий» світлий сум за собою справжнім" (Ушкалов, 2014, с. 522). Тож енциклопедичні статті книги – справжні есеї, тобто "тексти зазвичай невеликого обсягу, довільної структури та індивідуально-сповідної наративної природи, що подають, оформлюють і відбивають перебіг авторських міркувань з конкретного приводу, спертих на асоціативність, винахідництво у змістовому та формальному плані, парадоксальність і новизну, естетичну привабливість, акцентування радше на особистому відчутті чи власній раціональній позиції, ніж на моделях дискурсивного (раціоналістичного) аргументування" (Іванова, 2007, с. 24).

Ще одним складником "неформатності" цього видання є постійна присутність читача в есеях, що не властиво енциклопедичним творам. Автор нерідко прямо апелює до читача, залучаючи його до процесу міркування: "Не знаю, як ви, дорогий читачу, а я дуже люблю театр. Я люблю світло рампи, таємничу темряву зали, голоси й рухи акторів, музику, костюми, декорації, маски, чарівні запахи, що їх ніколи не буває на гамірних вулицях мегаполіса... Шевченко теж дуже любив театр. Та ні! Він його просто обожнював" (Ушкалов, 2014, с. 16).

Такі звернення відтворюють авторську інтенційність, діалогічний характер розгортання тексту, об'єктивно-суб'єктивний спосіб організації інформації.

Проаналізуємо, наприклад, есей "Флейта". Твір починається інтригуюче, зовсім не в стилі наукового твору: "Звуки флейти Шевченко не просто любив – він їх обожнював. Для поета це була музика, що линула на землю з якихось «надзоряних обширів»" (Ушкалов, 2014, с. 522). Л. Ушкалов цитує повість "Прогулянка із задоволенням і не без моралі", повісті "Музикант" і "Близнята". Фрагменти текстів силою творчої уяви автор вписує у твори В. Домонтовича, Софронія Почаського, Сковороди. Такі інтертекстами будують асоціативний ряд – пасторальний. Есеїст малює в уяві Шевченка з флейтою, принагідно порівнює флейту Сковороди і флейту Кобзаря. Висновок стає несподіваним: "Ідилія віддзеркалює не реалії життя, а реалії психіки, архетип раю, як сказав би психоаналітик" (Ушкалов, 2014, с. 524). Авторський виклад – це поетапне вибудовування літературно-семантичних змістових рядів на підставі тих чи інших ключових слів (флейта, музика, поезія, творчість), котрі переростають у смислові секвенції, більшість і з яких – багаторівневі. Автор вибудовує цілий ланцюжок смислів: любов Шевченка до флейти – образ флейти у його повістях "Музикант", "Близнята", "Прогулянка..." – пасторальні мотиви – пасторальні мотиви Сковороди – психічне сприйняття музики як такої – архетип раю. Есеїст поступово, крок за кроком, шляхом асоціацій, паралелей, введення в контексти вибудовує певні смислові домінанти – головні смислові частини тексту, що виражаються власними словами мовою власних думок. Це наслідок мисленнєвої обробки величезної кількості текстів, їх привласнення відповідно до власних можливостей. Результат такого споглядання текстів – довільніша інтерпретація відомих фактів, менш глибинне вникання в нюанси значень і слів, однак більш живе, творче сприйняття прозової творчості Т. Шевченка. При цьому асоціативне зв'язування домінант у ту чи ту структуру розвиває й уяву читача, організує його мислення: він, читач, дієво

долучається на підставі власних знань про творчість Т. Шевченка до осмислення сказаного, формує багаторівневе розуміння і того, чому флейта унікальний інструмент, і того, як її бачив Т. Шевченко у повістях, відчуває особисту причетність до представленої авторської "концепції", привносить у первинний текст власні смисли.

Дискусія і висновки

Отже, "Моя шевченківська енциклопедія" є яскравим прикладом авторського лексикону-збірки есеїв як продуктивної художньої практики в сучасній українській літературі, прикметним своєю креативністю. Ця авторська енциклопедія є варіантом збірки есеїв, котрих чимало в літературі сучасності. Однак тут твори згруповано за алфавітом і присвячені одній постаті. Єднальною субстанцією всіх цих статей-есеїв виступає сам автор. Усі тексти колекції позначені підкресленою авторською присутністю. Про що б не писав митець, він пише передусім про себе. У текстах про Т. Шевченка описані предмети, явища, поняття, події, котрі, звісно, є важливими, однак не менш важливою є їх місце у житті і свідомості самого есеїста. Тут передовсім важливі не історії, ситуації, пов'язані з авторською інтерпретацією, а їх ментативна презентація, не власне творчість Т. Шевченка, а її індивідуально-авторське витлумачення, не образ митця, а його художня інкрустація, опредмечена в образах і образах-поняттях Л. Ушкаловим. Відтак цінність такого твору подвійна: і з погляду авторської методики персоналізації Т. Шевченка, і з погляду самопрезентації автора цього твору у нових художніх практиках.

Список використаних джерел

- Андрухович, Ю. (2006). *Дезорієнтація на місцевості*. Лілея-НВ.
Андрухович, Ю. (2010). *Спроба анотації. Мілош Ч. Абетка*. Треант, 3–5.
Березюк, Т. І., Железняк, М. Г. та ін. (Редкол.). (2015). *Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: основні здобутки й перспективи*. Інститут енциклопедичних досліджень.
Бондар-Терещенко, І. (2010). *"Абетка" як портрет епохи*. Відтворено з <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1756/164/62188/>

- Голобородько, Я. (2023) Інтелектуальний вінтаж (перечитуючи професора Леоніда Ушкалова). Відтворено з <https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/7340>
- Діброва, В. (2021). *Свіжим оком: Шевченко для сучасного читача*. Білка.
- Іванова, Н. (2007). Специфіка есею як жанру художньо-небелетристичної літератури. *Слово і час*, 9, 15–25.
- Коцарев, О. (2010). "Абетка" Чеслава Мілоша: XX століття без стереотипів. *День*, 27–28 вересня, 23.
- Коцарев, О. (2010). Приватний словник XX століття Чеслава Мілоша. *Український журнал*, 9–10, 55.
- Коцарев, О. (2011). Чеслав Мілош "Абетка". *Дух і літера*, 23, 241–243.
- Лісіна, С. (2021). Українські персональні енциклопедії. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*, 32(71), 3, 339–345.
- Ушкалов, Л. (2014). *Моя шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання*. Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій.
- Шевченко, Т. (2024). *Шевченківський дискурс у сучасній письменницькій есеїстиці: основні тенденції і художні практики*. Moderní aspekty vědy: XLI. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.

References

- Andruhovich, Y. (2006). *Disorientation on the terrain*. Lileya-NV [in Ukrainian].
- Andruhovich, Y. (2010). *Abstract attempt. Milosh C. Abetka*. Treant, 3–5 [in Ukrainian].
- Bereziuk, T. I., Zhelezniak, M. H. et al. (Ed. board). (2015). *Ukrainian electronic and paper encyclopedic editions: main achievements and prospects: scientific collection*. Institute of Encyclopedic Studies [in Ukrainian].
- Bondar-Tereshchenko, I. (2010). *"Alphabet" as a portrait of an era*. [in Ukrainian]. <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1756/164/62188/>
- Dibrova, V. (2021). *With fresh eyes: Shevchenko for the modern reader*. Belka [in Ukrainian].
- Holoborodko, Y. (2023). *Intellectual vintage (rereading Professor Leonid Ushkalov)* [in Ukrainian]. <https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/7340>
- Ivanova, N. (2007). The specificity of the essay as a genre of fiction and non-fiction literature. *Word and Time*, 9, 15–25 [in Ukrainian].
- Kotsarev, O. (2010). "Alphabet" by Czeslaw Milosz: the 20th century without stereotypes. *Day*, September 27–28, 23 [in Ukrainian].
- Kotsarev, O. (2010). Czeslaw Milosz's private dictionary of the 20th century. *Ukrainian Journal*, 9–10, 55 [in Ukrainian].
- Kotsarev, O. (2011). Czeslaw Milosz "Abetka". *Spirit and letter*, 23, 241–243 [in Ukrainian].
- Lisina, S. (2021). Ukrainian personal encyclopedias. Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Historical Sciences, 32(71), 3, 339–345 [in Ukrainian].

Shevchenko, T. (2024). *Shevchenko's discourse in modern essay writing: main trends and artistic practices. Modern aspects of science: XLI. Díl international kolektivní monografie / International Economic Institut s.r.o., Česká republika: International Economic Institut s.r.o. [in Ukrainian]*.

Ushkalov, L. (2014). *My Shevchenko encyclopedia: from the experience of self-discovery*. Maidan; Publishing House of the Canadian Institute of Ukrainian Studies [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 23.04.24

Прорецензовано / Revised: 17.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Tetiana SHEVCHENKO, PhD (Philology), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-8118-9663

e-mail: shtn75@ukr.net; rada.k41.051.10@onu.edu.ua

Odesa I. I. Mechnikov National University, Odesa, Ukraine

"MY SHEVCHENKO ENCYCLOPEDIA" BY L. USHKALOV AS A FORMAT OF AN ESSAY COLLECTION

Background. *"My Shevchenko encyclopedia: from the experience of self-discovery" by L. Ushkalov is a special literary project that contains features of an encyclopedic work and a collection of essays. This book was practically not an object of scientific understanding, but it attracts literary critics from the point of view of format organization and genre features. The purpose of the article is to analyze L. Ushkalov's book from the point of view of the author's personalization method of T. Shevchenko, and from the point of view of the self-presentation of the author of this work in the format of new artistic practices.*

Methods. *A complex methodology was used in the scientific work: biographical, hermeneutic, and structural approaches were applied.*

Results. *It was found that "My Shevchenko Encyclopedia" is a vivid example of a collection of essays (author's lexicon) as a productive artistic practice in modern Ukrainian literature, notable for its creativity. According to many signs, this book is a collection of essays – mentative works compiled by the author into a whole. However, here the works are grouped alphabetically and dedicated to one figure. The single substance of all these articles-essays is the author himself. All texts in the collection are marked with an underlined author's presence. Whatever the artist writes about, he writes primarily about himself. In the texts about T. Shevchenko, objects, phenomena, concepts, events are described, which, of course, are important, but their place in the life and consciousness of the essayist himself is no less important. What is important here are not the stories and situations connected with the author's interpretation, but their mental presentation, not T. Shevchenko's actual work, but its individual authorial interpretation, not*

the image of the artist, but his artistic inlay, reified in the images and image-concepts by L. Ushkalov.

Conclusions. *The value of such a work is twofold: both from the point of view of the author's method of personalization of T. Shevchenko, and from the point of view of the self-presentation of the author of this work in new artistic practices.*

Keywords: *collection, essay, encyclopedia, lexicon, L. Ushkalov, T. Shevchenko, self-identification, reflection.*

Авторка заявляє, що спонсори не брали участі в розробленні дослідження у зборі, аналізі чи інтерпретації даних, у написанні рукопису, в рішенні про публікацію результатів.

The author declares that the sponsors did not participate in the design of the study, in the collection, analysis or interpretation of data, in the writing of the manuscript, in the decision to publish the results.